

РЕЦЕНЗИЯ

на докторантката Маргарет Николаева Поппетрова, редовен докторант към катедрата по „История на България“ в Историческия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“

за придобиване на образователната и научна степен „доктор“

в област на висше образование 2. Хуманитарни науки

Професионално направление 2.2 История и археология

Маргарет Поппетрова проявява последователност в своя образователен и професионален път на хуманитарист и историк – завършва Националната гимназия за древни езици и култури, а след това постъпва като студент в специалност „Минало и съвремие на Югоизточна Европа“ към Историческия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“, където се дипломира като бакалавър с отличен успех. След това завършва магистратурата „Модерна България“ в същия факултет и се дипломира отлично с магистърска теза „Книгоиздаването в България в преходния период 1944-1947 г.“ В периода 2018-2021 г. тя е редовен докторант към катедрата по История на България с тема на дисертацията „Книгоиздаването в социалистическа България: процеси и политики (1944 – 1956)“. Тази тема ще остане като траен интерес в нейните изследователски начинания, като на нея ще бъдат посветени и три от четирите статии на докторантката – традиции и промени в книгоиздаването в преходния период 1944-1948 г.; плурализъм и ограничения в книгоиздаването в същия период; книгоиздателски тенденции отново в този хронологичен отрязък. Четвъртата представена статия е посветена на френската художествена литература, издавана в България в периода 1918-1947 г. Темата на дисертационния труд на Маргарет Поппетрова се явява логично продължение и разширение на нейния траен научен интерес към тематиката на книгоиздаването след 9 септември 1944 г.

Представената дисертация „Книгоиздаването в социалистическа България: процеси и политики (1944-1956 г.)“ се състои от увод, изложение в три глави, заключение, приложения и библиография с общ обем 238 страници. Изборът на тема и нейната значимост са добре обосновани, подчертани са дълбоките промени и трансформации, които се извършват в културната сфера и конкретно в политиката към литературата и печатните издания в първите години след преврата от 9 септември 1944 г. и налагането

на новия режим. Отбелязано е, че тогава на практика за първи път в страната книгоиздаването попада изцяло под контрола на различни политически фактори, както национални, така и международни – наличието на Съюзна контролна комисия до края на 1947 г. и др. Следва процес на изграждане на нова, социалистическа система на книгоиздаване, която авторката отбелязва, че се запазва до 1989 г. като важен елемент на идеологическата, пропагандната и образователната дейност на държавата в този период. За горна хронологична граница на изследването е поставена 1956 г., като тя е аргументирана с промените, настъпващи след XX Конгрес на КПСС, Априлския пленум в България и конкретно в културната сфера – закриването на цензурното учреждение от съветски тип ГЛАВЛИТ. В рамките на 1944-1956 г. докторантката обособява три периода – 1944-1948, 1948-1952 г. и 1952-1956 г., като в текста тя обяснява и защитава открояването на тези етапи и техните специфики.

Първа глава е посветена на периода от септември 1944 до 1948 г., правилно определен от докторантката като преходен в политическия, икономическия, обществения и културния живот на страната. В този ред на мисли, той е преходен и за сферата на книгоиздаването. Проследени са методите на БРП (к) за ограничаване на инициативата в частната книгоиздателска сфера и за поставянето на книгоиздаването под идеологически контрол, а именно постепенното овладяване на всички интелектуални среди и техните организации и постепенно ограничаване дейността на частните издателства и изтласкването им от книгоиздателската сфера чрез административни мерки. Авторката проследява как в практиката някои от частните книгоиздатели се съобразяват и се нагаждат силно към конюнктурата, а други следват естествените промени в литературните вкусове. Интересен факт, отбелязан от докторантката е, че в резултат на дейността на частните книгоиздателства през разглеждания период на български език излизат забележителни съчинения на западната литература – на Джон Стайнбек, Ърнест Хемингуей, Джон Голзуърти, Ивлин Уо, Андре Мороа, Стефан Цвайг. Детско-юношеската книжнина се обогатява с нови издания на Майн Рид, Карл Май, Жюл Верн и др. Широко са разпространени произведенията на Иван Вазов, Пенчо Славейков, Йордан Йовков, Елин Пелин, Чудомир. Едновременно с това е показано как новите издателства са с подчертано политическа ориентация и те постепенно налагат съветската литература като водеща. Първата глава завършва с ликвидирането на частното книгоиздаване през 1948 г., което е проследено на фона на дълбоките всеобщии промени – национализацията, пълното ликвидиране на опозицията, подмяната на

основни институции от културната сфера (Министерството на информацията и изкуствата, Камарата на народната култура) с нов контролен орган – Комитета за наука, изкуство и култура.

Втора глава разглежда периода 1948-1952 г. и него авторката определя като етап на доизграждане, утвърждаване и развитие на социалистическата система на книгоиздаване. Този процес е поставен в политическия контекст на времето и неговите специфики. Разглеждат условията в периода на „сталинизма“, при които книгоиздаването се превръща в една от най-важните сфери на идеологически контрол и унифициране. Проследено е как то е поставено изцяло в служба на Комунистическата партия, как постепенно се налага силното присъствие на идеологически постановки, на култ към Съветския съюз и неговото партийно ръководство, към Българската комунистическа партия и лидерите ѝ и превръщането на литературата и науката в поле на идеологическа борба. Едновременно се това продължава изграждането на една унифицирана и работеща система на книгоиздаването – създаването на специализирано ведомство „Главна дирекция на издателствата, полиграфическата промишленост и търговията с печатни произведения“, създаването на Държавно полиграфическо обединение, създаването на Държавно издателство „Наука и изкуство“, приемането на указ за книгоиздателствата; издаване на наредба на Комитета за наука, изкуство и култура за ликвидиране на частните книгоиздателства; приемане на закон за книгопечатането. По този начин се изгражда системата на държавното книгоиздаване, базирана на нова организация на полиграфията: национализиране на полиграфическите предприятия и тяхното реструктуриране и „окупняване“, въвеждане на нови техники и технологии.

Трета глава проследява годините 1953-1956 г., които са определени от докторантката като период на затвърждаване на вече установената нова система. В него са открити няколко основни тенденции - окончателното утвърждаване на модела на социалистическото книгоиздаване (централизирано и координирано); преодоляването на организационните и технологични недостатъци; поставянето на издателските и разпространителски дейности под контрола на централна цензурна институция – Главно управление по въпросите на литературата и издателствата (Главлит), създадено през 1952 г. Тук докторантката е направила разлика между периода до смъртта на Сталин (5 март 1953 г.) и настъпилата лека, но осезаема либерализация след това, която включва и немислими за публикуване в предходните няколко години автори. Внимание е

отделено и на структурите и функциите на ГЛАВЛИТ, като тук авторката прави убедителния извод, че за краткото си съществуване този орган успява да изгради не само цензура, но и автоцензура, която ще продължи да съществува дълго след закриването му.

Акцент в работата е поставен и върху преводите и издаването на научно-популярна литература и илюстрацията. Направен е преглед на преводната литература на български и от български език, като ясно е открито, че този период е кулминацията в едностранчивото представяне на чужди literaturи. На базата на богат материал докторантката представя следната картина - превеждат се автори предимно от Съветския съюз, следвани от писатели от социалистическите страни и представители на западни „прогресивни“ literaturи, като в края на периода забелязва тенденция за увеличаване на преводите на западни класически и съвременни автори. При преводите от български се установява традиция за популяризиране зад граница на българската художествена литература, основно в Съветския съюз и другите държави от социалистическия блок, практика, която по отношение на европейските социалистически страни се задържа до 80-те години на века. Подобна ситуацията е разкрита и в областта на научно-популярната литература: доминират преводите от руски, а в 1956 г. вече се забелязва засиленото присъствие на български автори.

В заключението докторантката демонстрира умения за анализ и прави аргументирани изводи, а именно че формирането на социалистическото книгоиздаване се осъществява в динамична обществено-политическа и стопанска ситуация на изграждане на системата на държавна икономика и дирижиран, контролиран и силно идеологизиран обществен живот, детерминирани от идеологията на Комунистическата партия и поставени под държавен контрол. Като съществени характеристики на този модел тя откроява: въвеждането на плановото начало (система на планиране, отчетност, въвеждане на норми); превръщането на идеологическите постановки в догми; заимстването на организационни форми, идеологически постановки и опит от практиката на Съветския съюз; поставянето на всички сфери на обществен живот под ръководството и контрола на Комунистическата партия.

При написването на дисертационния труд са използвани разнообразни източници, но най-вече първични извори, а именно архивни документи. Фактът, че докторантката работи като експерт в Държавна агенция „Архиви“ не е останал напразен и тя максимално се е възползвала от достъпа си до архивните материали, което е от

изключително значение за стойността на изследването. От ЦДА са ползвани всички важни фондове, свързани с темата – на Министерство на информацията и изкуствата; на Комитета за наука, изкуство и култура; на Министерския съвет; на ЦК на БКП; на Полиграфиздат; на ГЛАВЛИТ, както и тези на някои от основните издателства в страната по това време – „Народна просвета“, „Профиздат“, „Български писател“, „Народна култура“ и др. Информацията, добита от тези документи е много детайлна и е позволила на докторантката да възстанови картината на изграждане на книгоиздаването, да обеме факторите и институциите, които осъществяват тази дейност, както и да проследи този процес с неговите специфики в един или друг аспект.

Освен тези източници са използвани и вече публикувани документи и документални сборници, което показва, че докторантката познава не само наличната литература по въпроса, но и публикуваната документална база. Материали от пресата, особено периодичния печат (в. „Работническо дело“, в. „Отечествен фронт“, „Литературен фронт“ и др.), мемоарите на културни дейци (Чудомир, Константин Константинов, Борис Делчев и др.), библиографиите, общи такива или създадени от отделни писатели, както и самата печатна продукция на различните издателства, допълват общата картина на всеобхватност и изчерпателност на изследването. Приятно впечатление, релефност и илюстративност към текста добавят и приложенията към дисертационния труд: списъци на издателства, създадени преди септември 1944 г. и продължили съществуването си през преходния период; на издателски фирми, създадени в 1944 – 1948 г.; на обществени и на полиграфически предприятия с книгоиздателска дейност през същите години; на новосъздадените издателства, оформили през 1948 г. новата система на книгоиздаване; както и списък на основните нормативни актове от периода 1944 – 1956 г., отнасящи се до книгоиздаването. В отделно приложение са включени факсимилета от корици и илюстрации, характерни за ранното социалистическо книгоиздаване.

В дисертационни труд на Маргарет Попопетрова прави впечатление балансиранят и професионален подход към тематиката. Разгледани са както негативните последствия от налагането на тотален държавен, а по-късно и партиен контрол върху книгоиздаването, така и достиженията на новоизградената книгоиздателска система. Като негативи ясно са очертани: премахването на възможността за свободен избор от страна на издателствата, безапелационното отхвърляне на ръкописи, забраняването на разпространението и изземване на книги от книжарската мрежа, антиквариата и

библиотеките, политическото и административно преследване на автори на книги, публичните кампании чрез рецензиране или други форми на въздействие, тотален контрол над процесите на книгоиздаване. Едновременно с това обективно е отбелязано е, че изграждането и поддържането на модерна високотехнологична полиграфическа база дава възможност за подем на книгоиздаването, което осигурява възможност за много по-голяма производителност (високи тиражи), качество при изработката на книжните тела, превръщане на книгоиздателската дейност в модерен технологичен процес с щатни, профилирани в работата си сътрудници: редактори, коректори, оформители. Въведени са критерии и показатели за коригиране, редактиране, техническо оформление, художествени решения и др. Докторантката отбелязва, че заимстването на методи и практики от съветската полиграфическа и книгоиздателска система съдейства за бързото реорганизиране на българското книгоиздаване. Внимателният подбор на качествена литература, високите критерии към художествената стойност на издаваните произведения, към грамотността на редакторите, детайлното оформление и финален вид на изданията също са обект на изследване и анализ от докторантката. Специално място тя отрежда на оформлението на кориците на книгите и илюстрациите в тях, където литературата се среща с най-добрите представители на българското изобразително изкуство – графици, илюстратори и др. На практика докторантката подкрепя тезите си, включвайки тематичен подход в иначе хронологично подредените глави, което е сполучлив избор. Във всеки един от трите хронологични подпериода, които тя очертава, са проследените следните водещи нишки: характера на новия ред в книгоиздаването, определен на базата на темите, сюжетите, тиража на издаваните произведения; публикуването на идеологическа книжнина – класици на марксизма-ленинизма и други политически автори; публикуването на учебна литература; произведения на български класически и съвременни творци; превеждане и отпечатване на чужда литература на български език; издаване на съветска литература; преводи на български книги на чужди езици. По този начин книгоиздаването много релефно очертава промените изобщо в българския политически, международен, обществени и културен живот. Той става един барометър, по който могат да се проследят тенденциите в отношенията с различните държави – от Съветския съюз, през страните от Източния блок, през класиците на западно-европейската литература до авторите от съседните балкански държави. За тези корелации спомага и фактът, че докторантката е дала историческия и политическия фон

на събитията, така че издателската дейност на държавата може да бъде поставена в конкретен контекст и взаимосвързаност с останалите процеси.

Дисертационният труд на Маргарет Поппетрова има завършен академичен характер. Задачите, които авторката си е поставила в началото са изпълнени – изследвано е детайлно развитието на книгоиздаването в посочения период, тенденциите и спецификите на този процес, факторите, които влияят и го формират, както и отношението на управляващите към тази сфера. Изяснени са релевантните институции, тяхната роля в различните аспекти на книгоиздателската дейност и нейното регулиране, представени са формите и методите на контрол, налагането на цензура. Изпълнена е и много важната задача да се покаже как политиките в сферата на книгоиздаването се проявяват в отделните негови области – при издаването на българска литература, на учебници и научнопопулярни книги, по отношение на преводната литература, както и на илюстрациите и художественото оформление на книги. Всичко това е базирано на солидна и разнообразна информация, аргументирано е убедително. В своята работа дипломантката демонстрира умения да борави с голям масив от информация, да структурира, синтезира, да проследява процеси, да откроява периоди и тенденции, да извежда собствени изводи и да ги защитава. Това е съчетано с високо ниво на грамотност, приятен стил и език на текста, подреденост и хронологичност на изложението. Научният апарат е изряден, цитиранията са коректни. Няма данни за плагиатство в представения текст. Той напълно отговаря на необходимите изисквания към един дисертационен труд. Всичко казано дотук ми позволява с пълна убеденост да дам своята най-висока и положителна оценка и да подкрепя присъждането на образователната и научна степен „доктор“ на Маргарет Николаева Поппетрова.

20 април 2022 г.

доц. д-р Румяна Маринова-Христиди